

A. ДАЛАБАЕВА

«РАЙЫМБЕК БАТЫР» РОМАНЫНДАҒЫ АНА БЕЙНЕСІ

Қазақ әдебиеттандырылғандағы аналар тақырыбына ерекше назар аударып, ғылыми мәселе ретінде көтерген.

М. Әуезовтің «Адамдық негізі – өйел» атты мақаласында: «...бала қандай оқысын, қандай үлгісі мол ортада жүрсін, өуелгі анадан алған өрнек ішкі сырның арқауы болады. Бұл арқауының маңызы қара тастай болып, салмағы бір кездегі көрген, естіген, білгенінің бәрін басып жатып алады... адамды адамшылыққа кіргізген – өйел. Ал, казақ, мешел болып қалам демесен, тағымынды, бесігінді түзе! Оны түзеймін десен, өйелдің халін түзе!» [1] – деп тереннен толғап, тебірене жазғаны белгілі, бұл асыл сөздер ана алдындағы перзенттік парызымызды өтеуге үнде-гендей.

Қазақ әдебиетінің шокжұлдыздарының да әже өлдиімен, әже бауырында мейірім-шапағат-пен өскенін, кейін дара да дана тұлға болғанын, Абай әжесі Зере мен анасы Ұлжанның, Шоқан әжесі Айғанымның, т.б. Ж. Тұрлыбайұлы «Райымбек батыр» романындағы бала Райымбекте нағашы әжесінің ыстық құшағында ержеткенінен хабардармыз. Олай болса әже қасиетті шаңырақ шуағы, ыстық мейірімі, күретамыры, тірегі, баланың бақыты, ұрпақтың тәрбиешісі, бала үшін жанын аямай отка да салады, ку жанын қиоға баратын биік тұлға екенін, тәрбие анадан басталатынын санамызға сініреді. Көусар бұлақтай тіл мен ділдің таза болуы, текстілік тек анатын ақ сүтімен даритынын түйсітімізге тағы да құяды.

Атадан балаға ауызша тарап, тұп тамырын үзбей бүгінгі күнге жеткен қасиетті тағылымды, енді көнігі тамыршыдай тап басар, ана ұлағаты жайлы сөз козғасақ, мына мәтінге назар аударықшы:

Райымбек батырдың атасы Хангелді батыр жайлы бір құнды деректі Ә. Мейірбеков «Аспантау» (Алматы: «Жалын», 1985. 60-б.) атты кітабында, аталған мәселеге байланысты былай де-лінген: «Ханкелді батырдың өз кіндігінен төрт үл туыпты. Бәрі аман өсіп, азамат қатарына қосыл-

ғанда ол балаларын сынамақ болыпты. Әбден сүйк түскенде, қара қоңыр қой сойғызып, оларды ет пен сорпаға тойғызыпты. Сонан соң дағаға, киіз үйдің сыртына төсөніш жайғызып беріп:

– Ал, үйкітандар, – депті. Балаларының ойында дәнeme жок, жата-жата кетеді. Батыр ерте тұрады екен. Күн шықпай, таң бозарғаннан кейін түзге шығып, үйкітап жатқан балаларын байқап көреді. Сөйтсе, үлкен ұлы Тілеуке үстіндегі жамылғысын кіндігіне дейін ысырып тастан, тесін жаланаштап жатқан екен дейді. Кеудесінің қалың қара қылышқ түгіне жуанелі боз қырау тұрып, буы бүркірап жатыпты. Соны көргенде: «Жүрөгінде оты бар, жалтақтамай жауға шабатын жалаң төс батыр боларсың, – деп сүйсініпті. Онан кейінгі шым бүркеніп жатқан Мөнкесін: «ешкімге залалы жок, момын шаруа болар», – деп, бір бетін ашып, бір бетін бүркеп жатқан Дөңкесін: «ара ағайынға ақыл айттар пысықтау боларсың», – депті. Ал кенжесі Түкені көргенде, түгі бетіне теуіп, қатты ашуланады. Түкे басы мен кеудесін кіндігіне дейін қалың бүркеп алып, белуардан төмен жағын түгел ашып тастаған екен дейді. Соған қарап тұрып: «Ұятын қымтап, әбиірін жаппаған, бұл кімге абырай өпереді, бір ардан безген болады да», – деп түніліп, сол жатқан жерінде басын шауып таставу үшін үйдегі каруына ұмтылады, керегенің басында ілулі түрған қылышын қынабынан сұрырып бергенде, бәйбішесі басын көтеріп:

– Батыр! Сәл сабыр ет, күш сенікі, сұт менікі, екеуміз тең сынасақ болмай ма? – деп аз-кем аялдатады. Аялдағанмен ашуы тарқалмаған батыр түйіліп тұрып:

– Ал сына! Не айттар екенсің сен, – депті. Бәйбіше сыйайы:

– Батыр, бәрін дұрыс сынагансың, – дейді жылы жымып, тек ашудың ырқына еріп, Түкे жөнінде әнтек кеткен сияктысын. Бұл баланың басын алма, қайта таңдал жүріп, жаксы жерден қыз алып бер. Тұқымы асыл туады, ұрпағынан батыр шығады.

Ханкелді батыр қайта ойланып, қылышын қынабынан сұрмайды. Кейін бәйбішесінің айт-

қаны келіп, Тұкеден атақты батыр туады, делініпті» (9-б.).

Дәл осындай ана құдіреті жайлы мысалды, өйел ананың сыны туралы, аты құллі қазаққа жайылған Қазыбек би бабамызға байланысты да келтіруге болады; Қазыбектің әкесі Келдібек аузына елді қаратқан шешен би болыпты. Жасы отызға жеткенше қыз таңдал, үйленбей жүріп қалыпты. Кейін аяғы аксақ, көзі қыли қызben отау құрады. Әрине бәрі қарсы болады. Содан бір күні құрбы-құрдастары Келдібектің үйінде отырып, кемтарлығын келемеждеп бетіне басады. Сонда жана тұскен жас келіншек әдеппен сыйпайы ғана:

Көзім қыли, жасырмаймын, ақсақпын,
Келдікенмен сондай тату жақсы-акпын.
Татулықтың белгісіндей тамаша,
Төрт Башанды билейтін ұл тапшакпын, –

дегенде, әлгілер «бұл тегін адам емес екен, қалжынды қояйық» десіпті. Айтқанындай-ақ Токмейіл анадан атақты Қазыбек би дүниеге келеді.

Қазақтың ұфымында, ауруы жанына қатты батып жатқан дерпті кісінің және жетім-жесірдің шын пейілден берген батасы қабыл болады деген сөз бар емес пе? Кім біледі, шын ниетімен берілген ақ самайлы ананың ақ батасы қабыл болды ма екен! Райымбек батырдың атақ-данқы ғасырлар қойнауынан аңыз болып, бүгінгі ұрпағына ұран болып жетті емес пе?

Жаны таза, рухы биік, ата мен өже тәрбиесін алған баланың даралық қырлары романда ашыла тұседі.

Бұл романның жарық көруі қызыл империя кезіне тап келеді. «Райымбек батыр» романы басталғаннан, бала Райымбектің парасат-пайымы мол өжесінің құшағында өсіп жатқанын аңғарамыз.

«Нағашы өжесі – осы өнірге аты белгілі Биеke батырдың бәйбішесі – Қалиқа жиен баланы тоқтатты» (8-б.). Диалогтан ұғынарымыз: «—Райжан, баласын сөзге тартады, оны ұрғаның шын ба? — деп сұрастырады. Дәл осы сөтте біз кітап бетінде ең алғаш рет Райымбек баланың сөйлемен сөзіне күә боламыз. Осы мезетте асық ойнап, ойыннан жеңілген бала, шыдамай ызалықпен асықты бетіне шашып жібергенін айтады. «Сонда да үнімді шығарғам жоқ қой. Ал мен ұрсам, ол бұзауша мөніреп жылайды кеп...» (8-б.). Бала өзіне тән тілмен сөйлейді.

«—Райымбек бәз-баяғы қос жұдырығын тарс жүмған бойда, нағашы өжесіне қасқая қарап тұрып жауап берді» (8-б). Бейтарап бақылаушы көзімен бажайлап байқалатын нәрсе осы баяндаудан сол сөттегі өр мінез, ашынған бала бейнесі айнадағы сұлбадай келбеті көз алдымызға келеді. Жасы үлкені кішіге қиянат жасап түр. Әңгімелеуші бұл көріністі тегін көрсетіп отырған жоқ. Баланың ішкі жан дүниесіндегі астан-кестен аласапыран құйын жүріп өткендей көніл-күйінен хабар береді.

— «Ата, өкемді сағындым. Қашан келеді?» — деп үнемі сұрап жургені зандағылыш. Бірақ бүгінгі сұрасы өзгеше.

— «Сағынсан да, сарғайсан да шыда балам».

— «Шыдамның шегі бола ма?» (8-б.). Міне бұл аксақалдың қаршығадай баладан күтпеген сауалы.

Оқырман оның осы іс-әрекетіне тұрткі болған, өшпенділіктің өршүі неге соғар екен деп, әліптің артын бағады. Романда болар бала жасынан-ақ қайтпас қайсар болып, тұла бойынан өр мінезін аңғартады.

Осы кезде алғаш дау шешуге араласкан бала Төлеғе төрелік пен билікті берген бидін батасы:

Қой асығы демендер,
Колға жақса, сақа ғой.
Жасы кіші демендер,
Ақылы асса, аға ғой (49-б), –

деген сөзі еріксіз еске түседі. Адам рухани өлеміне бейнелеу жазушының негізгі мақсатының бірі. Баланың қайсар да, тәқаппар, ақ көніл тұлғасынан, оның балалық аңқылдақ мінезі көрініп тұрады. Енді оқиғаның ары қарай өрбүіне сай бас кейіпкердің жан өлемдері ашыла тұседі. Баланың ішкі жан сарайындағы арпалыстар диалог түрінде беріледі.

— «Шыдамның шегі – не жену, – не женілу, не күйрету, немесе күйреу».

Бала бұған кәдімгідей ойланып калды. Нағашы ата сауалдан құтылдым ба дегенде жиен бала қайта сөз сабактады.

— «— Олай болса, менің өкем жеңіліп қалып, колға тұскен екен ғой, ө?» (9-б.). Кейіпкердің бірінші жақтан баяндауды осылай үстемдік алады. Атам қазақ «Үйдің жақсы болуы ағашынан, жігіт жақсы болуы нағашыдан», – дейді. Романда осы сәт ең шешуші көріністердің бірі екені даусыз. Өйткені «батыр» дейді, батыр болса, ол неге

«женіледі?», «неге ол тұтқында» – деп бала өз ойымен іштей үнсіз арпалысып нақты жауап таба алмай, дал боп, беймаза күй кешіп отыр еді. Атасы батырдың да етпен сүйектен жаралған адам екенін, женілетінін, өлетінін түсіндіріп береді. Бала «атасын саулмен тұқыртып барады». Оқырман кейіпкермен бірге ойланады.

Қазақ әдебиетіндегі аналар тақырыбы арнайы зерттеуді қажет етеді. Біздің мақсат бұл мәселеде Ж.Тұрлыбайұлының «Райымбек батыр» романын-

дағы бас кейіпкердің анасына қатысты бейнелеуді анықтап алушын алғашқы қадамы болып табылады.

ӘДЕБІЕТ

1. Әуезов М. 50 томдық шығармалар жинағы. Алматы: Ғылым, 1997. I-т. 48-б.
2. Төреқұлов Н., Қазбеков М. Қазақтың би-шешендері. 1, 2-кітап. Алматы: Жалын, 1993. 88-б.
3. Тұрлыбайұлы Ж. Райымбек батыр. Алматы, 2004. 8-б.
4. Болысұлы М. «Райымбек батыр». Дастан. 1991. Алматы: Журналист, 9-б.